

Джафарова М.В.,

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету № 3

Харківського національного університету

внутрішніх справ

УДК 342.9: 340.13

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Постановка проблеми. Ключовою засадою розвитку й функціонування держави як такої, що реально втілює в життя принципи верховенства права і законності, є зміцнення її правових основ, формування якісно нової системи права і системи законодавства. Виникнення раніше невідомих видів суспільних відносин безпосередньо впливає на формування нових галузей, підгалузей та інститутів права, як наслідок, позначається на системі права. Зокрема певних змін зазнає сучасне адміністративне процесуальне право, структурні елементи її системи. Багатоманітність адміністративних процедур й різновиди адміністративних проваджень, як входять до складу адміністративного процесу, позначаються на складі адміністративно-процесуальних правовідносин, його об'єкті, предметі, суб'єктах, тобто вимагають якісного та ефективно діючого адміністративно-процесуального механізму. Як влучно з цього приводу підмічає І.В. Атаманчук, питання механізму правового регулювання процесуального права порушуються лише в рамках галузевих досліджень та на рівні загального аналізу правового регулювання, форм і механізмів реалізації права. Разом із тим, механізм процесуального регулювання як одна з новітніх категорій у правовій науці, сукупність процесуально-правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права забезпечує впорядкування суспільних відносин, інтереси суб'єктів права, вирішує спори, сприяє досягненню соціального компромісу в правовій сфері, а при його відсутності

виконує правоохоронну функцію, потребує окремого глибокого теоретичного осмислення [1, с. 19]. Така позиція також торкається й адміністративно-процесуального механізму, який, володіючи певними особливостями і власною специфікою, потребує ґрунтовного вивчення й дослідження, є перспективним завданням для науки адміністративного процесуального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З теорії процесуального права відомо, що основними елементами процесуально-правового механізму виступають явища, в якому процесуальне право «розгортається» кожного разу, коли виникає потреба у вирішенні конкретної юридичної справи. При цьому такими елементами виступають: 1) норми процесуального права; 2) юридичні факти, які обумовлюють процесуальні правовідносини, або процесуальна фактична система; 3) процесуальні правовідносини. Всі вказані елементи процесуально-правового механізму мають складну будову, обумовлену складністю самого процесуально-правового регулювання. Удосконалення основних елементів механізму процесуального регулювання для вчених – завдання номер один [5, с. 19]. Подібний погляд висловлюється теоретиком процесуального права – О.Г. Лук'яною. Разом із тим, він вважається актуальним і прийнятним також для механізму адміністративно-процесуального регулювання. Зокрема постає необхідність вивчення адміністративних процесуальних правовідносин, як одного із фундаментальних елементів механізму адміністративно-процесуального регулювання, з позицій цілісної системи, для того, щоб якісно по-новому розглянути їх проблемні аспекти, удосконалити визначення форми і змісту, уточнити складові елементи структури даних відносин, виявити напрями покращення їх місця у названому механізмі.

Варто визнати, що проблематика адміністративно-процесуальних правовідносин не залишаються поза увагою провідних вчених-адміністративістів (наукові праці Н. В. Александрової, А.М. Апарова, О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, В. І. Бутенка, С. В. Ківалова, І. Б. Коліушка, А. Т. Комзюка, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіди, Є. В. Курінного,

В. К. Матвійчук, О.В. Музи, Е.Ф. Демського, О.В. Когут, Т.О. Коломоєць, А.О. Селіванова, Р. С. Мельника, О. М. Пасенюка, Ю. С. Педька, В. Г. Перепелюка, О. П. Рябченко, В. С. Стефанюка, М. М. Тищенко та інших). Не применшуючи наукові здобутки вказаних науковців, попри значний ступінь їх наукової розробки, все ж таки, мало дослідженими є питання функціонування адміністративно-процесуальних правовідносин в якості ключового елементу механізму адміністративно-процесуального регулювання, неоднозначними також є визначення підстав їх виникнення, зміни і припинення, окреслення суб'єктного складу тощо.

Мета і завдання статті. Саме тому, ставимо за мету даної статті визначити суб'єктів адміністративно-процесуальних правовідносин, здійснити їх аналіз та узагальнити існуючі в спеціальній процесуальній літературі погляди науковців з питань визначення суб'єктного складу адміністративних процесуальних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній теорії права наукового обґрунтування отримав підхід, за яким склад правових відносин утворюють: суб'єкти, об'єкти, зміст (юридичний й фактичний) та юридичні факти [10, с. 156]. Отже, внутрішня структурна квінтесенція правовідносин розкривається традиційно теоретиками права в розрізі її декількох елементів: суб'єктів, об'єкта та змісту (юридичного та фактичного), юридичних фактів. При цьому традиційно до суб'єкта правовідносин зараховують такого учасника суспільних відносин, який виступає як носій юридичних прав і обов'язків.

Ряд вчених поділяють суб'єктів правовідносин на індивідуальних (фізичні особи) і колективних (об'єднання осіб). Першу групу складають: громадяни, іноземні громадяни; особи без громадянства (апатриди); особи з подвійним громадянством (біпатриди). Об'єднуючись, індивідуальні суб'єкти створюють колективних суб'єктів правовідносин, до яких зараховують державні органи, партії, спортивні організації, колективи підприємств, організації, котрі можуть бути як недержавними, так і державними. Спектр недержавних організацій досить значний і різноманітний (приватні

підприємства і господарські товариства, національні та іноземні фірми і компанії, комерційні банки і підприємницькі асоціації, приватні культурні, освітянські та медичні установи, громадські об'єднання тощо. У свою чергу, діяльність державних органів пов'язана з реалізацією завдань і функцій держави. До них належать державні органи, посадові особи, державні організації, державні установи, державні підприємства. Державні і недержавні організації реалізують свої повноваження шляхом видання нормативних та індивідуальних актів, а також через їх виконання і додержання завдяки матеріальним, організаційним та примусовим заходам. До суб'єкта правовідносин також зараховано державу, яка може вступати в різні правовідносини: міжнародно-правові, державно-правові, цивільно-правові, процесуально-правові [4, с. 338-340]. Викладене свідчить, що суб'єктів правових відносин нараховується величезна кількість з достатньо різноманітними повноваженнями, структурою і правовими характеристиками.

О.Г. Лук'янова вважає, що при з'ясуванні суб'єктів процесуальних правовідносин, слід виходити з того, що такі правовідносини будуються на засадах субординації (за вертикаллю), де хоча б один із суб'єктів наділений владними повноваженнями. Таким чином, владне підґрунтя у процесуальних правовідносинах припускає наявність обов'язкового, спеціального, лідируючого суб'єкта. Таким обов'язковим вирішальним суб'єктом, наприклад у цивільному процесі, є суд. У процесуальних правовідносинах одні і ті ж суб'єкти, які реалізують владні повноваження, на різних етапах і у взаємовідносинах із різними суб'єктами можуть виступати в різних якостях (наприклад, у кримінальному судовому процесі прокурор підпорядкований судові, оскільки суд єдиний носій владних повноважень у процесуальних правовідносинах, а на попередньому слідстві прокурор є незалежним) [5, с. 214]. Така позиція є прийнятною для цивільних, кримінальних, господарських процесуальних правовідносин, оскільки такі відносини виникають з приводу специфічного предмету діяльності – здійснення судочинства у цивільних або кримінальних справах. Вчені-цивілісти неодноразово підкреслюють, що у

системі цивільно-процесуальних відносин реалізуються повноваження державних органів, відповідальних за вирішення цивільної справи, з одного боку, а з іншого боку — реалізуються процесуальні права і захищаються матеріально-правові та процесуальні інтереси учасників цивільного процесу, а також інших осіб, що залучаються до сфери цивільного судочинства. Наприклад, А.Л. Паскар у межах дисертаційного дослідження, присвяченого цивільно-процесуальним правовідносинам, пропонує наступну класифікацію суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин: 1) суб'єкти, які здійснюють правосуддя в цивільних справах; 2) суб'єкти, які беруть участь у справі; 3) суб'єкти, які сприяють здійсненню правосуддя; 4) суб'єкти, які не брали участь у справі, але суд вирішив питання про їх права і обов'язки; 5) суб'єкти, які утримують докази і отримали ухвалу суду про витребування цих доказів; 6) особи, присутні в залі судового засідання, які у визначених законодавством випадках притягуються судом до юридичної відповідальності [8, с. 5].

Слід зазначити, що в науці кримінального процесу також робилися спроби виявити характерні ознаки, властиві лише суб'єктам кримінально-процесуальних правовідносин. Так, Р.І. Назаренко, характеризуючи кримінально-процесуальних відносини на початковому етапі досудового провадження, підкреслює, що суб'єкт кримінально-процесуальних відносин — це одна зі складових будь-яких відносин і зазначає, що роль і значення не всіх суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності рівнозначні. Внаслідок державно-владного характеру, властивого кримінальному процесу, специфічною особливістю всіх кримінально-процесуальних відносин є наявність у них представника органів державної влади (слідчого, начальника слідчого підрозділу, органу дізнання, особи, яка провадить дізнання, прокурора або судді). Далі вчений підкреслює, що у кримінальному процесі, як і в будь-якій іншій сфері правового регулювання, один суб'єкт (посадова особа або громадянин), зможе реалізувати свої права лише в тому випадку, якщо інший суб'єкт наділяється відповідними обов'язками. Процесуальні дії і рішення слідчого, органу дізнання, прокурора або судді виступають не тільки як засіб

виконання їх обов'язків по розкриттю злочинів, викриттю винних, але і як засіб забезпечення реалізації прав і законних інтересів інших суб'єктів кримінально-процесуальних відносин. Підтвердженням сказаного, є той факт, що на компетентні державні органи (їх посадових осіб) законодавством покладається правовий обов'язок роз'яснити суб'єктам кримінального процесу їхні права і забезпечити можливість здійснення цих прав [7, с. 9]. До того ж, більшість процесуалістів єдині у визначенні процесуальних відносин як відносин, урегульованих нормами права, що виникають, розвиваються і припиняються в сфері того або іншого виду судочинства. У цьому сенсі підкреслює М.А. Погорецький, що процесуальне становище учасника кримінального судочинства характеризується не абстрактною, а реальною можливістю здійснювати певні дії і вимагати відповідних дій від інших осіб. За будь-яким суб'єктом (учасником) процесу при провадженні у кримінальній справі визнається здатність за власним розсудом здійснювати свої, забезпечені законом, кримінально-процесуальні права й обов'язки. Без використання учасниками процесу своїх суб'єктивних процесуальних прав і виконання ними процесуальних обов'язків здійснення правосуддя неможливо [9, с. 35].

Що стосується суб'єктів адміністративно-процесуальних правовідносин, то О.В. Муза виділяє три групи таких суб'єктів: 1) суб'єкти, які не наділені владними повноваженнями; 2) суб'єкти владних повноважень; 3) суб'єктів, які сприяють здійсненню правозахисних функцій в адміністративно-процесуальних правовідносинах [6, с. 14]. Таке судження слід визнати достатньо обґрунтованим, виходячи з того, що сучасний погляд на адміністративний процес як на врегульований адміністративно-процесуальними нормами порядок вирішення індивідуальних справ відповідними органами держави, їх посадовими особами при здійсненні функцій державної виконавчої влади, а також спорів, що виникають між органами державної виконавчої влади, їх посадовими особами та іншими суб'єктами адміністративно-правових відносин [2, с. 75], є цілком визнаним серед науковців. Зі свого боку відмітимо, що масштабність та значимість адміністративно-процесуальних правовідносин,

безпосередньо позначається на складі і характеристиці їх суб'єктів, оскільки виникнення таких відносин відбувається під час здійснення різноманітних адміністративних процедур і адміністративних проваджень.

Крім того, специфічні ознаки адміністративних процесуальних правовідносин безпосередньо позначаються на колі та характеристиці їх суб'єктів. До ознак адміністративно-процесуальних правовідносин варто віднести: процедурно-правову форму вираження; наявність обов'язкового суб'єкта – органу владних повноважень чи його посадової або службової особи (суб'єкта владних повноважень); імперативний характер їх врегулювання; індивідуалізований характер; динамічність; багато стадійність; системний характер; зв'язок із матеріально-правовими відносинами. Наприклад, справи про адміністративні правопорушення розглядають крім судів загальної юрисдикції, посадові особи органів виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також спеціально створені органи – адміністративні комісії.

На думку Е.Ф. Демського суб'єктами адміністративних процесуальних відносин виступають: 1) особи, які розглядають і вирішують адміністративні справи — державні органи, їх посадові особи; органи місцевого самоврядування, їх посадові особи; суди, які розглядають і вирішують адміністративні справи; суди, які здійснюють перегляд адміністративної справи в порядку оскарження чи опротестування, або в апеляційному і касаційному порядку та в зв'язку з винятковими та нововиявленими обставинами; 2) особи, які обстоюють в адміністративному процесі особисті права та законні інтереси — громадяни, юридичні особи, колективи громадян і організацій в особі їх представників із метою захисту своїх прав та інтересів; державні органи в особі їх представників із метою захисту інтересів держави та суспільних інтересів; 3) особи, які представляють та захищають інтереси інших осіб — законні представники: батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники, інші особи, визначені законом; 4) особи, які сприяють адміністративним провадженням та здійсненню адміністративного судочинства — свідки, експерти, перекладачі, спеціалісти [3, с. 75].

Крім того, варто розрізнити такі поняття, як: «суб'єкт права» та «суб'єкт процесуальних правовідносин». У першому випадку слід мати на увазі фізичних та юридичних осіб, державу, які наділені певними правами і обов'язками та мають можливість бути учасниками процесуальних правовідносин. У свою чергу, суб'єктом процесуальних правовідносин може бути чітко визначена особа – учасник – в окремій юридичній справі. Такий висновок можна зробити виходячи з того, що загальне поняття «учасник правовідносин» вужче, ніж поняття «суб'єкт права», оскільки правовідносини як єдність форми і змісту знаходяться тільки у сфері дійсності, у сфері реалізації права. Враховуючи факт того, що правовідносини – не єдина форма реалізації права, то норми, що визначають становище суб'єкта права, реалізуються, в першу чергу, створюючи правовий статус. Вони встановлюють становище особи – людини або колективу – у суспільстві, їх потенційні можливості. Наявність правового статусу, якість суб'єкта права – необхідна умова участі у правовідносинах відмічала свого часу Р.О. Халфіна [11, с. 115].

Отже, сказане надає підстави вважати, що суб'єкт права і суб'єкт правовідносини – поняття, що співвідносяться, але не є тотожними. Суб'єкт права автоматично не трансформується в суб'єкт правовідносин. Наприклад, для того, щоб стати носієм процесуальних прав і обов'язків в адміністративному судочинстві, необхідно бути суб'єктом адміністративно-процесуальної діяльності, тобто адміністративно-процесуальних відносин. Немає і не може бути суб'єкта адміністративного судового процесу, що існує незалежно від участі в судочинстві у конкретній адміністративній справі. Поза цією участю, поза адміністративним судовим процесом неможливо мати і здійснювати процесуальні права й обов'язки. Адміністративно-процесуальне право, дія його норм, що містять правила поведінки, розраховано не на будь-яких осіб взагалі, а лише на строго визначених — на суб'єктів адміністративно-процесуальних правовідносин. Участь їх у справі обумовлена чи приналежністю до певних органів влади (чи посадових осіб), чи ситуацією, передбаченою гіпотезою відповідної норми адміністративно-процесуального

закону.

Висновки. Аналіз точок зору науковців та практиків щодо визначення суб'єктного складу процесуальних правовідносин, надає можливість констатувати, що адміністративно-процесуальні правовідносини характеризуються своєю багатосуб'єктністю, особливо, якщо розглядати адміністративне процесуальне право у широкому значенні, яке охоплює не лише правовідносини, пов'язані зі здійсненням адміністративного судочинства (адміністративно-судочинський) та розглядом адміністративних справ про адміністративні правопорушення (адміністративно-деліктний) і спрямовані на його здійснення, а також інші правовідносини, пов'язані з процедурно-процесуальною діяльністю в публічній сфері (управлінський адміністративний процес). У межах кожного виду адміністративного процесу виникають певні адміністративно-процесуальні правовідносини, які чітко окреслені правовими нормами і передбачають рекомендоване коло їх суб'єктів, перелік процесуальних прав та обов'язків яких передбачений законодавцем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Атаманчук І.В. Генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку : автореф. дис. ...канд юрид. наук : спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Атаманчук Ірина Володимирівна. – Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2014. – 23 с.
2. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.
3. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посібник / Е.Ф. Демський. – К. : Атіка, 2008. – 496 с.
4. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.

- В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2009. — 584 с.
5. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. — М. : Издательство «Норма», 2003. — 240 с.
 6. Муза О.В. Теоретичні проблеми адміністративних процесуальних правовідносин в Україні : автореф. дис. ...докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Муза Олег Валентинович – Київ : ДНДІ МВС України, 2016. – 38 с.
 7. Назаренко Р.І. Характеристика кримінально-процесуальних відносин на початковому етапі досудового провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / Назаренко Руслан Іванович, Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2001. – 20 с.
 8. Паскар А.Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз : автореф. дис. ...докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Паскар Ауріка Лазорівна. - Київ : Київський нац. університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 23 с.
 9. Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система : монографія / М.А. Погорецький. – Х. : РВФ «АРСІС», ЛТД. – 158 с.
 10. Теорія держави і права : навч. посіб. / [О.М. Головка, І.М. Погрібний, О.В. Волошенко та ін.] ; за заг. ред.. І.М. Погрібного ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2010. – 274 с.
 11. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Халфина Р. О. – М. : «Юридическая литература», 1974. – 352 с.

Джафарова М.В. ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Статтю присвячено дослідженню змісту адміністративно-процесуальних

правовідносин, внаслідок чого сформульовано висновки корисні для теорії адміністративно-процесуальних правовідносин зокрема, і адміністративного процесуального права, в цілому. За допомогою аналізу наукових праць фахівців процесуального та інших галузей права, автор розкриває зміст адміністративно-процесуальних правовідносин у механізмі адміністративного процесуального регулювання. Особливу увагу приділено системоутворюючому елементу адміністративних процесуальних правовідносин – суб'єктам. Визначено специфічні ознаки адміністративних процесуальних правовідносин. Встановлено, що такі ознаки безпосередньо позначаються на колі та характеристиці їх суб'єктів. З'ясовано, що у межах кожного виду адміністративного процесу виникають певні адміністративні-процесуальні правовідносини, які чітко окреслені правовими нормами і передбачають рекомендоване коло їх суб'єктів, перелік процесуальних прав та обов'язків яких передбачений законодавцем.

Ключові слова: адміністративне процесуальне право, адміністративний процес, адміністративні процесуальні правовідносини, механізм процесуального регулювання, суб'єкти адміністративно-процесуальних правовідносин.

Джафарова М.В. ОСОБЕННОСТИ СУБЪЕКТНОГО СОСТАВА АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Статья посвящена исследованию содержания административных процессуальных правоотношений, вследствие чего сформулированы выводы важные для теории административно-процессуальных правоотношений в частности, и для теории административного процессуального права в целом. Анализ научных трудов ученых-процессуалистов и ученых других отраслей права позволил раскрыть содержание административных процессуальных правоотношений в механизме административно-процессуального регулирования. Особое внимание уделено системообразующему элементу административных процессуальных правоотношений – субъектам. Установлено, что такие признаки отражаются на составе и характеристики субъектов административных правоотношений. Указано, что в рамках каждого

вида административного процесса возникают административно-процессуальные правоотношения, которые предусматривают рекомендованный субъектный состав, перечень процессуальных прав и обязанностей которых четко определен законодателем.

Ключевые слова: административное процессуальное право, административный процесс, административные процессуальные правоотношения, механизм административного процессуального регулирования, субъекты административно-процессуальных правоотношений.

Dzhafarova, M.V. PECULIARITIES OF THE SUBJECT MATTER OF ADMINISTRATIVE PROCEDURAL LEGAL RELATIONS.

The article is focused of the content of administrative and procedural legal relations; as a result the author has formulated conclusions useful for the theory of administrative and procedural legal relations in particular, and administrative procedural law in general. By analyzing the scientific works of specialists in procedural and other branches of law, the author first has revealed the content of administrative and procedural legal relations in the mechanism of administrative procedural regulation. The author has studied theoretical and practical problems of determining the structure of administrative procedural legal relations; special attention has been paid to its system-forming element – subjects. After that, the author provides specific features of administrative procedural legal relations, which, in her opinion, directly affect the range and the characteristics of their subjects. Certain administrative and procedural legal relations arise within each type of administrative process, which are clearly outlined by legal norms and provide the recommended range of their subjects, a list of procedural rights and duties of which is provided by the legislator.

Key words: administrative procedural law, legal procedure, administrative legal relations, the system of administrative procedural legal, the subjects of administrative procedural legal relationships.